

Վ. ՏԵՐՅԱՆԻ «ԵՐԿԻՐ ՆԱԻՐԻ» ԵՎ «ՄԹՆՇԱՂԻ ԱՆՈՒՐՋՆԵՐ»
ՇԱՐՔԵՐԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս ԱՐԱՄ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Աշխարհի ամբողջականությունը, ըստ վաղուց արտահայտած մտքի, հավերժական առեղծված և հրաշք է, դա մարդկային բանականությունից վեր է: Նույնպիսի առեղծված և հրաշք է նրա հետ կապված և նրան ենթարկվող գրական երկի գեղարվեստական ամբողջականությունը, նույնիսկ եթե այն վերլուծականորեն մասնատված է, ընդ որում՝ որոշ դեպքերում բնավ ոչ այնպիսի մասերի, որոնցից իրականում բաղկացած է: Այդ պարագոքսը իր ամբողջ էությունամբ և ձևաբովանդակային հիմքով պայմանավորված է գրական տեքստի և գեղարվեստական գիտակցության ֆենոմենով: Իսկ գեղարվեստական գիտակցությունը մարդկային գիտակցության ամենաբարդ ձևն է, և նրա մեջ ամեն ինչ ճակատագրորեն անկրկնելի ու անվերաստեղծելի է:

Գրական երկի ամբողջականությունը կարող է ստեղծվել միասնական միջանցիկ պատկերով, եթե նույնիսկ այդ պատկերը ավերված, պատառոտված, մասնատված կամ մղված է դեպի արտատեքստային իրականությունը, ենթագիտակցության կամ անգիտակցության գաղտնարանը: Գրական երկի մեջ այն կարող է իրացվել որպես կյանք, բայց կարող է նաև լինել կյանքի կարծրությունից ճակատագրորեն հեռացված:

Իր մեջ անմնացորդ ավարտված և միևնույն ժամանակ անվերջորեն աշխարհի մեջ ընկղմված գրական երկում, որը սեփական ամբողջականության մեջ միավորում է բոլոր բաղադրատարրերը՝ առանց դրանց իմաստի կորստի, հնարավոր է սամբողջականության «բաց» և հանդգնորեն անքմահաճ կամ, ընդհակառակը, «փակ» և թաքցված քայքայում, որը անակնկալ կերպով դառնում է գեղարվեստական գիտակցության նոր մակարդակի վրա գտնվող եզակի ամբողջականության մեկնակերպ՝ իր թաքնված կամ բաց տարբերակներով: Այստեղ նույնիսկ հեգելյան «ինքնաքայքայումը» կարող է դառնալ ինչ-որ փոխաբերական ամբողջականության ձև, որը միսթամանակ և՛ ներդաշնակ է, և՛ ոչ:

Գրական երկը երբեմն ինքը չի համընկնում իր հետ, իր սեփական իմաստի հետ, և նույնիսկ մեծ դիմակայության մեջ է ինքն իր հետ: Եվ հաճախ հենց այդ չհամընկնելու կետում է «տեղավորվում» գրական երկի ոչ միայն անձնական ու գեղարվեստական, այլ նաև աղգային ինքնությունը:

Հեղինակը գրտական երկում առկա է նրա ամբողջականության մեջ՝ նրա տեքստի և արտատեքստային իրականության մեջ, նրա համամարդկային և ազգային բովանդակության մեջ, որը միշտ ղեղաված է դեպի գրականության համաշխարհային անընդհատությունը: Գրական երկի հեղինակը գոյություն չունի այդ ամբողջականության ոչ մի առանձնացված պահի մեջ, «նա գտնվում է այն շատանձնացված պահի մեջ, որտեղ բովանդակությունը և ձևը անխզելիորեն միաձուլվում են» (Մ. Բախտին):

Գրական երկի և նրա ամբողջականության մեջ երբեմն «զուգակցվում են» երկու սամբողջականություններ, և այդ միահյուսումից բխում է նրա բացարձակ ամբողջականությունը. սամբողջականություն՝ որպես իսկության ստեղծում և ամբողջականություն՝ որպես իսկության քայքայում: Այդ ամբողջականություն:

ների երկմիասնությունը դոյատևում է զրական երկում որպես իրակությունների կամ ուրվականների աշխարհ, որպես կյանքի իրականացում կամ զգալական հիշողություն (գեղարվեստական տեքստի ուսումնասիրության մեջ բոլոր մտորությունները իրականում կապված են այն բանի հետ, որ այդ տեքստը շնթեքցվում է որպես միաշերտ-հոմոգեն-երևույթ կամ կեցության դոյացում):

Այդ երկմիասնությունը երբեմն գոյատևում է ինչպես «բարձրացված», այնպես էլ «գրոյական գրություն» (Ռ. Բարտ) ձևով: Երկու դեպքում էլ գրական երկի ձևը կարող է լինել վերջնասահմանորեն վերացական և միևնույն ժամանակ վերջնասահմանորեն կոնկրետ-զգայական, և հենց այդ ձևն է, որը կերտում է ոճի բոլոր «հեղհեղուկություններն» ու «քմահաճությունները» և փոխակերպվում է տեքստի մեջ մերթ ազատության տարերքի, մերթ առճի տաժանքի»: Երկու դեպքում էլ դեղարվեստական միտքը, երկի մտահղացումը «ավելացվում է» իր նշանակության մեջ, անկախ այն բանից, թե դա կեցության անխուսափելիություն է, թե ողբերգական պատահականություն:

Տերյանի «Մթնշաղի անուրջներ» բանաստեղծական շարքի շատ բանաստեղծությունների և ամբողջ շարքի ամբողջականությունը ստեղծվում է մենակության միասնական միջանցիկ պատկերով և նրա հետ ձուլվող ու միասնություն կազմող մոռացության պատկերով: Ու թեև այդ պատկերները ինքնուրուպ բազմազան և բազմամակարդակ են և երբեմն ներքնապես ինքնաբաբայված, դրանք գեղարվեստական գիտակցության, ենթադիտակցության հոսքի մեջ, որոշ դեպքերում անգիտակցության ոլորտում ստեղծում են միասնական և միջանցիկ մենակության-մոռացության պատկեր, որն իր հերթին արարում է Տերյանի բանաստեղծության և ամբողջ շարքի ամբողջականությունը (եթե նույնիսկ բառերը այստեղ կլուծվեն են սեմանտիկորեն ամբիվալենտ բնույթ):

Վերջին սահմանում տանջվող բանաստեղծի անձնական աշխարհը կարծես թե սպառում է ինքն իրեն. կարծես թե անմնացորդ արտահայտում է մենակության-մոռացության պատկերի ամբողջականությունը «Մոռանա՛լ, մոռանա՛լ...» բանաստեղծության մեջ.

Մոռանա՛լ, մոռանա՛լ ամեն ինչ,
Ամենին մոռանալ.
Զրսիրել, շխորհել, շափսոսալ—
Հեռանալ...
Այս տանջող, այս ճնշող ցավի մեջ,
Գիշերում այս անշող
Արդյոք կա՞ իրիկվա մոռացման,
Մոռացման ոսկե շող...
Մի վայրկյան ամենից հեռանալ,
Ամենին մոռանալ.—
հավարում, ցավերում բարանալ
Մեն-միայն...
Մոռանալ, մոռանալ ամեն ինչ,
Ամենին մոռանալ.
Զրսիրել, շրտենչալ, չրկանչել,
Հեռանա՛լ...

Սակայն սա պատկերի թվացյալ և խարուսիկ սոյառվածությունն է, որովհետև, բոտ էություն, Տերյանի բանաստեղծական շարքերի բոլոր բանաստեղծություններում, որոնք արտահայտում են այդ պատկերը, այն խորանում է, րնդլայնվում ու հարստանում նոր աշխարհներով և նորովի «ծածկում» սեփական տարածությունը: Այս բանաստեղծության, նրանում արտահայտված ոչ թե առօրեական, այլ դեղարվեստական գիտակցության մեջ ոչ միայն մոռացության հասկացությունը և պատկերը, այլ նաև «մոռանալ» բառը իր իմաստալին, դարձվածաբանական, հնչերանդային և ձայնալին որակով (այն իբրև կրկնբրգ

հյուսված է բանաստեղծությանը) իր մեջ, իր ամբողջ համակարգում պարունակում է բոլորովին ուրիշ բովանդակություն, քան թե, ասենք, ոուսերեն «ЗАБЫТЫЕ» կամ «ПОЗАБЫТЫЕ» բառերը և դա կապված է մոռացության էության հետ, որի խորքում էլ դրատնում է աշխարհի տերյանական ազգային պատկերը: Ռուսերեն մեկնակերպում այդ մոռացությունը տրված է մեկընդմիջտ և միանգամից, այն ունի իր սկիզբը և իր վերջը, հայերեն մեկնակերպում այն մոռացություն է, որը նախասկզբնական և հավերժ է, շունի ո՛չ սկիզբ, ո՛չ վերջ և ողջ տիեզերքում կանգնած է մենակ: Եվ տերյանական մոռացության հենց այս տիեզերականության մեջ (գուցե դա տրամաբանական պարագրես է) ասվում է աշխարհի ազգային պատկերը, որը կապված է երկրի ճակատագրի, նրա պատմության և պատմության փոխադարձության հետ:

Բացի այն, որ «մոռանալ» բառը արտահայտում է բանաստեղծության հիմնական հիմաստային, դարձվածաբանական, հնչերանգային, ձայնային էությունը և ստեղծում է մոռացության միանրամայն առանձնահատուկ ազգային աշխարհի պատկերի մեջ ապրող և աշխարհի ազգային պատկերը արարող որակը, այն, լինելով բառ-բանալի և միևնույն ժամանակ բանաստեղծական իրավիճակ, հայտնվում է բանաստեղծության ամբողջ կառուցվածքի հիմքում:

Տերյանի ստեղծագործություններում (նույնիսկ Ախմատովյան իր թարգմանություններում ստեղծել է փայլուն ոուսերեն ստեղծագործություններ, բայց ոչ համահանձարեղ թարգմանություններ) հայտնվում է տերյանական տեքստի ընդամենը դալուկ պատճենը՝ անհունորեն օտարված բնագրի կյանքից, և քանի որ այդ պատճեն բնագրի ոչ թե ստվերն է, այլ ստվերի ստվերը, այստեղ անհետանում է առաջին հերթին հենց աշխարհի ազգային պատկերը, որը դրատնում է Տերյանի՝ ամեն անգամ միակ բառի մեջ: Այդ բառը արտահայտում է նաև ծածուկ-խորհրդավոր մտերմիկություն, և՛ դրա հետ միասին համաաշխարհային կոնցեպցիա, և՛ հենց այդ երկու իրավիճակներից է, որ ստեղծվում է աշխարհի ազգային պատկերը (Տերյանի թարգմանիչները, լսելով նրա սիմվոլիստական էության մասին, հարձակվել են նրա բանաստեղծությունների վրա «աղմկալի ամբոխով» և սկսել են պատահականաբար բանաստեղծությունները դարասկզբի սիմվոլիստական կաղապարներով և դրա արդյունքն ալն էր, որ Տերյանը նմանվում էր այս կամ այն, առավել հաճախ՝ միջին ոուս սիմվոլիստին, իսկ ավելի հաճախ և դա սարսափելի է, միևնույն ժամանակ ոուս սիմվոլիստների մի ամբողջ շերտի):

Տերյանի «Մթնշաղի անուրջներ» բանաստեղծական շարքում միայնակության-մոռացության միասնական ամբողջականության մեջ միահյուսված են լուրջ ամբողջականություններ, որոնք արարում են այդ բոլոր շարժակ ամբողջականությունը (ամբողջականություն՝ իբրև իսկության ստեղծում և ամբողջականություն՝ իբրև իսկության քաղցրություն): Այդ երկու բանաստեղծական գեղարվեստական իսկությունները ստեղծվում են իրականություններով (գիշեր, մթնշաղ, խավար, անձրև, քամի, ստողեր, իրիկուն, աշուն, մշուշ, անապատ, ցուրտ, մեգ, իրիկնաժամ, վիհ, ճանապարհ, անդունդ, ստվեր, շշուկ, յուպտեր, մոլորաշրջիկ) և ուրվականներով (խորհրդավոր, սխրություն, անուրջ, տանջանք, ճակատագիր, մահ, երազ, տազնապ, կարոտ, կանչ, կախարդական, տրտունջ, ճիշ, ուրվական, մոգական, տրամություն, անհունություն): Սա կլանք է (տանջանք, ցավ, տազնապ, հարազատ, անձանոթ, կարոտ, հրաժեշտ, մոլոր, խենթ, հոգնածություն) և միևնույն ժամանակ պրոստայան զգայական հիշողություն և կորցրած ժամանակի ողորմում (հուշեր, խորհրդավոր, ճակատագիր, երազ, կանչ, հեքիաթ, աղոթք, անդարձ, մոգական, մոլորաշրջիկ): Այստեղ անշափ էական է այն, որ բոլոր այս բառ-բանայիններն իրենց ամբողջականության մեջ փոխներարկվում են միմյանցով, և հենց այս ֆենոմեններով բառ-աշխարհները շրջում և մղում է դեպի աշխարհի ազգային պատկերը, քանի որ իրականությունները այստեղ փոխարկորեն փոխարկվում, կերպարանափոխվում են և ստանում ուրվականների տեսք, իսկ ֆանտաստները՝

իրակույթունների տեսք. կյանքը փոխակերպվում է զգայական հիշողության և կորցրած ժամանակի որոնման, իսկ զգայական հիշողությունը ինքը կյանքն է՝ իր իրային, նյութական-տարածական գոյության մեջ: Դա գեղարվեստորեն իրականացված է հավելյալ արտահայտվածության («որպես քնքուշ մութի թև...», «որպես տրտում Անապատում-Մենակույթուն, Մենակույթուն...») կամ «գրոյական գրույթան» մեջ («Կրնստեմ անվերջ, կընստեմ մենակ, Դու կփարվես ինձ թևերով ճկուն...», «Արդո՞ք մենակ էր նա էլ ինձ նման...»): Եվ ինչն է այստեղ նաև շատ կարևոր՝ իրակույթունները և ուրվականները այս տեքստերում գտնվում են էկզիստենցիոնալ-սահմանային իրավիճակում և այդ պատճառով իսկ «ներթափանցվում են» մեկը մյուսի մեջ՝ կորցնելով իրենց ճշգրիտ սահմանները և նույնիսկ ստվերանկարը՝ ձեռք բերելով խորը և ողբերգական փոխաբերական իմաստ (զտված իրակույթունները նաև ուրվական խորհրդանիշ են՝ գիշեր, մթնշաղ, խավար, անձրև, աստղեր, իրիկուն, անծանոթ, օտար, աշուն, մշուշ, անապատ, ցուրտ, մեզ, վիճ, անդունդ, լպպտեր, մոլորաշրջիկ, իսկ զրտված խորհրդանիշ-ուրվականները—նաև իրակույթուններ են՝ խորհրդավոր, տխրույթուն, անուրջ, տանջանք, ճակատագիր, մահ, երազ, ցավ, տազնապ, կարոտ, կախարդական, կանչ, տրտունջ, ճիշ, ուրվական, մողակուն, ստվեր, անհասույթուն, հուշեր, հեքիաթ. այս ըլուր բառերը Տերյանի պոեզիայում բառաբանալիներ են):

Հենց այդ պատճառով էլ այստեղ ձևը վերջնասահմանորեն կոնկրետ և միևնույն ժամանակ վերջնասահմանորեն վերացական է (օրինակ. աստղերը այստեղ և կոնկրետ են և վերացական՝ «Հավերժաբար իրար կասկած և բաժան...», «Միշտ իրար հետ, բայց միշտ բաժան և հեռու, Աստղերի պես և հարազատ, և օտար...»): Այս ձևը ևս փոխաբերականորեն «ծանրաբեկնված է», շնայած որ ազատ է «բառերի բանաստեղծական հանդիսուկարոհից»:

Եվ համարյա թե անհնարին է բացահայտել տեսողականորեն, մտահայեցողաբար այս պոեզիայի ինքնույթյան ոլորտը՝ վերջին բանաստեղծական, մարդկային և ազգային սահմանում: Իսկ դա բնորոշ է իսկական մեծ արվեստագետներին: Եվ Տերյանի պոեզիայի բանաստեղծական զաղտնիքներից մեկը այն է, որ այստեղ խոսքը, ամբողջ աշխարհում միակը լինելով հանդերձ, միաժամանակ բանաստեղծական իրավիճակ է, և այդ զաղտնիքին նախ և առաջ ենթարկվում են այդ պոեզիայի բառ-բանալիները:

Արդեն «Մթնշաղի անուրջներ» մտերմիկ-բանաստեղծական շարքում մենակույթյան-մոռացույթյան պատկերի ամբողջ մարդկային ողբերգության մեջ, որը կարծես թե ցնցում է միայն ու միայն բանաստեղծին, հայտնվում է մի նոր երանգ, որը ցնցում է երկրին, ժողովրդին, ազգին: Մենակույթյան-մոռացույթյան պատկերի մեջ ներգրավվում են հայրենի տունը, երկիրը, աղբը, և Տերյանի պոեզիայի աշխարհի ազգային պատկերը ծնվում է «այդ» և «ուրիշ» աշխարհների միացման, միաձուլման մեջ:

Այդ «ուրիշ» աշխարհը, որը ամենևին ուրիշ չէ, արդեն տեքստային և արտատեքստային իրականության մեջ բանաստեղծորեն արտահայտվում է «Ծրկիր նաիրի» շարքում:

Կյանքի հայտնույթունը խառնվում է մեռյալ-ուսուցնող ցրտի հետ, և մենակույթյան-մոռացույթյան պատկերի ժամանակը դառնում է անժամանակ և մղվում է դեպի պանխրոնիս (համաժամանակ) և ախրոնիա (անդրժամանակ), որոնցից նորից ծնվում են պատկերի ժամանակը և բանաստեղծի ժամանակը, որոնք արարում են պատկերի նոր ամբողջականությունը: Այդ ամբողջակունույթունը իր հերթին անցնում է սեփական կործանման և սեփական վերածննդի միջով:

Արդեն «Մթնշաղի անուրջներ» բանաստեղծական շարքում (նաև ուրիշ շարքերում) հնչում են հղանալիներ, որոնք դառնում են սեփական հողից ու հայրենի տնից օտարացման և հեռացման բանաստեղծական իրավիճակներ («Ես անջատված եմ հայրենի հողից, Հայրենի տունըս՝ իմ սրտին օտար...»), անհայտ ճանապարհի («Ինձ այրում է միշտ մի անհայ թախիժ, Հավիտյան

դյուրեղ անհայտ ճանապարհ...») և մոռացված տան («Հայրենական տուն, հավետ մոռացված...», «Հավիտյան օտար, հայրենական տուն...», «Ավերված երազ—հայրենական տուն...») պատկերներ: Այստեղ արդեն հնչում են այսպիսի մոտիվներ՝ օտար աշխարհի և օտարերկրացու օտարություն (և՛ նա մի անծանոթ երկրի աղջիկ էր...», «Օտար մարդիկ քեզ սիրաբար ողջուն տան...»), խորթություն՝ ոչ խորթության խորթություն (աստղերի մասին—«Հավերժաբար իրար կապված և բաժան...», «Դու հավերժաբար և հեռու և մոտ...»), կյանքի ամաչություն («Որպես տրտում Անապատում-Մենակություն, Մենակություն...»), միայնակություն միայնակ ամբոխի մեջ («Բյուր մարդոց մեջ, Պաղ մարդոց մեջ...»), տիեզերական և երկրային ցուրտ («Երկրի ցրտում...», իսկ ավելի ուշ, «Գիշեր և հուշեր» շարքի մեջ՝ «Ահ, այս ցուրտ երկրի անհայտում անհուն...»), ոչ թե լեռմոնտովյան առադաստը, որը որոնում է ոչ ազգային փոթորիկ, այլ մենավոր նավակ, որը փնտրում է ազգային հանդրվան («Մենավոր ու մոլոր մի նավակ...»):

«Երկիր Նաիրի» շարքում այդ մոտիվները օրգանապես շարունակվում և ստանում են ավելի սրված ողբերգական բովանդակություն: Մենակություն-մոռացությունն այստեղ ոչ թե ինչ-որ տրամադրություն է, այլ նաև մարդու վիճակն է աշխարհում և միևնույն ժամանակ երկրի և ազգի վիճակը. այն ոչ թե էկզիստենցիոնալ շլացություն է մասնավոր իրականությունից կամ սյարդապես էկզիստենցիա, այլև աշխարհի ազգային պատկեր է՝ դեպի աշխարհը և ինքն իրեն շրջվածություն մեջ: Եվ հենց այդ պատճառով այս պատկերը ներխուժում է ոչ միայն մարդու ազգային ճակատագրի, այլ նաև ժողովրդի ազգային ճակատագրի մեջ: Աշխարհի ազգային պատկերը ծնվում է անձնական և միևնույն ժամանակ ազգային ողբերգության մեջ, աշխարհի կողմից լքված ժողովրդի ազգային գիտակցության մեջ և ապրում է միանգամայն առանձնահատուկ կյանքով, նրա մենտալիտետում՝ ոչ թե որպես հեռու կամ մոտիկ վերացականություն, այլ իբրև ողբերգական հիշողություն և ողբերգական իրականություն, իբրև «ամբողջ դարաշրջանի իմաստային բովանդակությունը» (Ավերնցև): Զայետը է մոռանալ, որ «Երկիր Նաիրի» բանաստեղծական շարքը հիմնականում ստեղծված է 1915—1917 թթ.:

Հենց XX դարի ալս հավոր ողբերգության հետ, որ հաշ ժողովրդի համար կրում է ազգային աղետի բնույթ, կապված են մենակության-մոռացության հետ առնչվող օտարության և պանդխտության թեմաները, որոնք մենակության և մոռացության աշխարհների ուղղակի «ժառանգներն» են: Դա հալի և Հալոց երկրի մենակությունն է («Որպես Լաերտի որդին, որպես Ուլիս մի, թողած և հող և տուն, Անցա ծովեր ու ցամաքներ ես—Ամեն տեղ օտար և անխնդում...», «Յուրտ հեռուներում, անյուրի կրկեսների մեջ սրտով մոլոր»): Բայց բանն այստեղ նույնիսկ ոչ թե «ուղղակի» տեքստի մեջ է, այլ բանաստեղծական իրավիճակի և բանաստեղծական մտածողության, բանաստեղծության արտաբերության և վերջապես, բանաստեղծի անկրկնելիության մեջ է, և հենց դա է, որ այդ ողբերգական թեմային հաղորդում է անկրկնելի ողբերգականություն: Ինքը՝ օտարությունը, ստանում է տիեզերական մեծություն, և այդ տիեզերական մեծության մեջ ապրում են աշխարհի ազգային պատկերը և այդ պոեզիաում արտահայտված ազգային ինքնությունը: Պանդխտության և օտարության թեման գարմանալիորեն կոնկրետ և իրական է և նաև դառմանալիորեն վերացական-համընդհանուր. այն հավասարապես նյութական-տարածական է և փոխաբերական՝ հայոց պատմության և ներկայի, հայոց ճակատագրի և պատմության ազգային հոսանքի մեջ, լքվածության և չհասկացվածության մղձավանջում:

Այնպես անխնդ են և նրման լացին
 Ծրագրն իմ երկրի, այնպես տխրագին.
 Մեզ չի հասկանա օտարերկրացին,
 Մեզ չի հասկանա սառն օտարուհին:

Այն մեղամաղձիկ, լացող, միալար
 Ելևէջները ներդաշնակ այնպես
 Եվ հարազատ են սրտին մեր մուլար,
 Հոգուն մեր բեկված, ավերված, հրկեզ...

Տեսնում եմ ահա գյուղերը մեր խեղձ,
 Եվ թուխ դեմքերն այն տխրության սովոր,
 Իմ ժողովուրդը անել վշտի մեջ,
 Երկիրն իմ անբախտ և աղետավոր:

Թող հնչե երգն այդ դառն ու ցավածին,
 Երգը հայրենի ցավագար ու հին,
 Մեզ չի հասկանա օտարերկրացին,
 Մեզ չի հասկանա սառն օտարուհին...

Այս բանաստեղծության մեջ հնչում են շորս գերիշխող թեմաներ՝ ազգային անհասկանալիության («Մեզ չի հասկանա օտարերկրացին, Մեզ չի հասկանա սառն օտարուհին...»), ազգային վհատվածության և հոգու ազգային կիզվածության («Հոգուն մեր բեկված, ավերված, հրկեզ...»), ազգային ցավի անվերջանալիության և ժողովրդի ազգային ճակատագրական աղետի լայնության («Իմ ժողովուրդը անել վշտի մեջ, Երկիրն իմ անբախտ և աղետավոր...»), ազգային հնության և ողբերգության նախասկզբնականության («Երգը հայրենի ցավագար ու հին...»): Բոլոր այս շորս թեմաները շարունակում, խորացնում և լայնացնում են մենակության-մոռացության վաղեմի պատկերը, կարծես թե հավաքում ցրիվ եկած երանգները, սրում նրա ազգային գաղտնիքը: Այդ պատկերը դառնում է ավելի ազգային և ավելի տիեզերական, ավելի ճիշտ՝ ավելի ազգայնորեն տիեզերական և տիեզերականորեն ազգային, և հենց դրա մեջ է Տերյանի պոեզիայի՝ աշխարհի ազգային պատկերի ֆենոմենը, որն արտահայտում է ժողովրդի և այդ պոեզիայի ազգային ինքնությունը: Եվ այդ ամենը արտահայտված է ոչ թե բառերի, ներանց իմաստի, հասկացության, հնչյունային էության կամ նույնիսկ հուզականության մեջ, այլ բանաստեղծությունների «թաքցրած» պոետիկայի մեջ և բանաստեղծի հանճարի ու նրա բանաստեղծական անկրկնելիության, բանաստեղծի աներևակայելի համամարդկային և աներևակայելի սողային էություն, սյուրռապես նրա պոետական աներևակայելիության մեջ:

Երկիր նախրի, որը դարձել է բանաստեղծական շարքի վերնագիրը, հնադարյան ոչ պատահականությունը ողբերգականորեն հավերժ է: Հավերժ է նաև նրա հին ազգային տրտունջը, որը հավերժորեն օտար է աշխարհին.

Քեզ կըմնա միշտ օտար
 Նախրական իմ հոգին
 Եվ թախիծն այս անդադար,
 Եվ տրտունջը հին:

Ոչ քարերը դարավոր,
 Ոչ գրերն ավեր
 Ձեն պատմի քեզ վիշտը խոր,
 Եվ երկունքը մեր:

Ու դանդերն այս լալագին
 Մեռնող իմ երկրում
 Ձեն հուզելու քո հոգին
 Տխրությանմբ անհուն:

Եվ ալստեղ մենավոր երկրի պատկերում գծադրվում է մենավոր հայի պատկերը և ֆենոմենը, «հայը աշխարհում» թեման՝ հայր մեռնող անմահ երկրում: Տերյանի պոեզիայում այդ անմահությունը սայրում է դոնե այն պատ-

ձառով, որ հորինվել են այդ տողերը, բայց նաև այն պատճառով, որ այս աշխարհի ազգային պատկերի մեջ կա «ուխտավոր անդուլ, դարերի ժառանգ», մի հեղ նաիրցի, որը դնում է անկանգ.

Եվ դա նոր ցոլացում և անդրադարձում է հայոց ազգային մենտալիտետի, որը պահպանում է ժողովրդին այն հնագույն, նորագույն և ալթմյան խառնակ և խուժանույզ, հավերժական անցումային ժամանակներում, իսկ եթե նույնիսկ իրադարձությունները և նպատակները վեհապանծ են, դա ողբերգություն է «փոքր» մարդու համար. այդպես է եղել Պուշկինի «Պղնձե հեծյալը» պոեմի հերոսի հետ:

Հավանական է, նույնիսկ, որ դա իրականում այդպես էլ չէ, բայց ինձ թրվում է, որ տերյանական այս մենակության-մոռացության պատկերի ֆենոմենը եզակի է և հազվադեպ գուցե նաև այն պատճառով, որ եզակի և հազվադեպ է հայոց մեռնող-անմահ երկրի և հայ մեռնող-անմահ մարդու ճակատագիրը համաշխարհային մարդասիրության և քաղաքակրթության տարածություններում: Տերյանական մենակության-մոռացության պատկերը պարունակում է իր մեջ առանձնահատուկ և անկրկնելի մարդկային, ազգային և համաշխարհային բովանդակություն:

Տերյանի մենակության-մոռացության պատկերում, նրանում արտահայտված համաշխարհային ամայության և օտարության մեջ հնչում են նաև երկու կարևոր եղանակներ՝ հայկական ներում և «վերք Հայաստանի», որոնք իրենց հերթին որոշակի լույս են սփռում հայ ժողովրդի ազգային ճակատագրի և ազգային ինքնության վրա (մի անգամ նույնիսկ ասվել է, որ ներումը հայկական ազգային բնավորության գլխավոր գիծն է, իսկ «վերք Հայաստանի»-ի մասին մեկ պատմել է Աբովյանը: Բանաստեղծի վերքերը ուղղակի մեր աչքի առաջ փոխակերպվում են երկրի վերքերի: Եվ դա Տերյանի պոեզիայի հրաշքն է. այդ հրաշքը հուշում է, որ հայոց երկիրը դարերի ժառանգ է, և թերևս հենց դա է նրա փրկությունն ու անմահությունը, շնայած որ հիմա «ամեն մի միտք» վերք է, շնայած որ երկիրը «վառված ու որք» է, բայց, այնուամենայնիվ, երկվում է «մշուշի միջից—տեսիլ դուրսական»: Եվ ամեն անգամ թվում է, թե կա այդ երկրում ինչ-որ անվերջանալիորեն վերջին մի բան և որ անվերջանալիորեն վերջինն է նաև ինքը՝ բանաստեղծը («Մի՞թե վերջին պոետն եմ ես, Վերջին երգիչն իմ երկրի...»):

Ու հանկարծ՝ «Եվ հնչում է որպես աղոթք Արքայական քո լեզուն», և դա նաև ժողովրդի անմահության իրակությունն ու նշանն է, որովհետև անմահ է հենց ինքը՝ այդ լեզուն: Եվ որովհետև անմահ է սարսափելի մահկանացու մայրը՝ «Այստեղ է լացել իմ մայրը Մորմոքն իր և իր օրորը, Այստեղ այնպես անծայր է Կարոտն ու արնակա խոր է...», «Եվ մայրըս ահա հիվանդ, Մրսում է, արև ուզում, նստած է հետս դրսում Անխոս ու մեղմ հնազանդ», «Եվ ծեր է մայրս այնքան, Փոքրիկ է—բարի մի մայր...»: Եվ այդ հանճարեղորեն բանաստեղծական և նուրբ կերպարը բանաստեղծորեն «ծածկում է» աշխարհն ու երկիրը, որը «յոթնապատիկ խոցված տիրամայր է», «կամավոր զոհ է», «խաշված մի երկիր է», որը «արքայաբար վեհ է ու անպարտ է»: Տերյանի գեղարվեստական աշխարհը արարվում է այդ կերպարներով ու պատկերներով, և հենց դա է բնութագրում բանաստեղծի բանաստեղծական ուժը և անկրկնելիությունը: Բանաստեղծի, նրա գյուղի և նրա երկրի մենակությունը մենակություններն է, և այդ միակցությունը զարգանում-դառնում է ազգային մենակություն վիճի եզերքին («Կանգնած եմ մոայլ վիճի եզերքին...»), և այստեղ թագավորում է մահվան պարը և ամեն ինչ «միշտ թաքցված է մի նուրբ վարագույրով»:

Տերյանի ողբերգականորեն անվերջանալի մենակության-մոռացության պատկերը անխուսափելիորեն ներխուժում է շարիքի անսահման իշխանության աշխարհը, որը ոչնչացնում է բարոյականությունը և «անցնում է» բնութային տիրույթը, իսկ դա անխուսափելիորեն ծնում է այն իրողությունը, որը կոչվում է ազգային մենակություն, որը «զավթում» է դարը և «զավթված» է դարի

կողմից: Տերյանի պոեզիայում դա ոչ թե ինչ-որ գաղափար է կամ կոնցեպցիա, բանաստեղծական իրավիճակ, դա աշխարհ է, որը հյուսված, ստեղծված է միայնակույթյունից և ստեղծում է այն: Բացի այդ, դա պատասխան է այն շարիքի ու բռնության անսահման իշխանությունը, որը նախորդում է հայ ժողովրդի պատմական ճակատագիրը, նրա պատմության փիլիսոփայությունը և ազգային ինքնության որոշ և որոշակի գծերը, և որը պայմանավորել է տերյանական միայնակույթյան-մոռացության պատկերը, որովհետև այդ պատկերը արձագանքն էր հիշյալ պատմական շարիքի և բռնության անսահմանափակ իշխանություն: Այդ պատկերը միևնույն ժամանակ ազգային մեծ դիմակայություն էր աշխարհին: Եվ այդ միայնակույթյուն-մոռացությունը մարդու և երկրի վիճակ է և ոչ թե մենակույթյուն-մոռացություն է, կյանքից դուրս, երբ կյանքը բնակեցված է բացակայող մարդկանցով:

Տերյանական միայնակույթյան-մոռացության պատկերը ողբերգականորեն միացնում է քնարերգությունը (որպես գեղարվեստականորեն գիտակցված հույզ) և փիլիսոփայությունը (որպես գեղարվեստականորեն գիտակցված միտք): Բայց տեսեք ի՞նչ պոետիկայով, ի՞նչ բանաստեղծական ոճով, ի՞նչ հնչյունայնությամբ և բառադասավորմամբ է ապրում այս բարդագույն հանգույցը, որտեղ միանում են վերոհիշյալ գեղարվեստականորեն գիտակցված հույզը և միտքը («Յրտահար, հողմավար, Դողացին մեղմաբար Տերենները դեղին, պատեցին իմ ուղին...»):

Առանձին երկի, բանաստեղծական շարքի աշխարհի ազգային պատկերում իրականացվում է գիտակցության անցումը անձնական համահուզականությունից և անձնական համատրամաբանության տարբերից դեպի ազգային համաողբերգականության տարբերը, և անցումը կատարվում է հենց այդ պահին, որտեղ ողբերգություն է դառնում ինքը՝ ժամանակը, ընդ որում իր ելմա և այստեղ գոյություն մեջ ու նրա համաշխարհային և վերաշխարհային պանիստիկայում:

Տերյանական աշխարհի ազգային պատկերը «կազմվում է» մտերմիկ, կարծես թե լուկալ և միևնույն ժամանակ գլորալ «մասերից», իսկ «գերագույն» ազգային միայնակույթյուն-մոռացությունը, ինքը՝ միայնակույթյուն-մոռացության ֆենոմենը և աշխարհը տրոհվում են բազմազան մենակույթյունների, որոնց նոր միակցումը արարում է աշխարհի ազգային պատկերը՝ մենակույթյունը մենամենակույթյան մեջ, մենակույթյունը, որը տանում է դեպի մենակույթյուն, մենակույթյունը երկուսով, մենակույթյունը որպես նետվածություն աշխարհի անհայտությանը և մենակույթյունը որպես դիմակայություն աշխարհին, մենակույթյան դուրալի, փաղաքշական արարումը և նրա դուրալի, փաղաքշական ավերումը, աստղային մենակույթյունը՝ հավերժական մոտիկության-հեռավորության և ոչ հանդիպման մեջ, մենակույթյունը որպես փրկություն և մենակույթյունը որպես կործանում, որպես ինքնամաքրում, և որպես հայտնություն որպես ազատություն և որպես գերություն կամ դատապարտվածություն ազատությանը, մենակույթյունը ամբոխի մեջ ու ամբոխի մենակույթյունը և մենակույթյունը մենավոր ամբոխի մեջ, մենակույթյունը որպես փախուստ աշխարհից և որպես փախուստ դեպի աշխարհը, որպես մոռացություն և որպես հիշողություն, որպես լույթյուն և որպես ճիշ, որպես հրճվանք և որպես հուսահատություն, որպես ճշմարտություն և որպես մոլորություն, որպես դիմապատկեր և որպես դիմակ, որպես անխուսափելիություն և որպես ընտրյալություն, որպես նվովք և որպես հատուցում, որպես ճակատագրական կանխորոշվածություն և որպես ինքնաստեղծում:

Եվ այդ մենավոր մենակույթյունների աշխարհը, երկրի, ժողովրդի և ազգի մենակույթյունը Տերյանի պոեզիայի մեջ արտահայտում են նաև մի ուրիշ, այս դեպքում արդեն ոչ ազգային գաղափար. մարդը միշտ միայնակ է:

Իրականության և պատկերի, իրերի էության և փոխաբերության սինիստիկա և դիսիստիկա, ախրոն և պանիստիկա, տարածական և իրադարձային «հանդիպումները» դեպքերը և գեղարվեստական ու ազգային իմաստների միահյուսումը

Տերյանի պոեզիայում խորասուզված են ազգային ինքնությունության և աշխարհի ազգային պատկերի մեջ և դրա հետ միասին համաշխարհային տարածություն ու կոնտեքստի և այսպիսով՝ աշխարհի ամբողջականության մեջ:

Սասերի և ամբողջականության ճշմարիտ սոսունակությունը շատ դեպքերում հնարավոր է միայն արիստոտելյան իրավիճակում, երբ սկզբից իրի մասերը դիտվում են զատ-զատ, հետո դիտվում է այդ մասերի կապը և վերջապես ընդհանուրը՝ և գրականագիտության մեջ հավասարապես օրինաչափ են և վերլուծության բոլոր ճշգրիտ «գործիքների ամբողջությունը», և նրա «երազկոտ անճշգրտությունը»:

Իհանն այն է, որ մենակության-մոռացության լուկալ, ուղղակի դիտվող, անմիջականորեն ընկալվող, բացահայտ արտահայտված պատկերներից ոչ մեկը Տերյանի պոեզիայում, անկախ իրենց ամբողջականությունից և ավարտվածությունից, չեն արտահայտում միայնակության-մոռացության պատկերի և աշխարհի ամբողջ անձնական, բանաստեղծական ու ազգային էությունը, և հետևաբար, աշխարհի ազգային պատկերը, որը տիպաբանորեն շրջված է դեպի համաշխարհային գրականության որոշ երևույթներ և միտումներ (մասնավորապես նրա սիմվոլիստական «վարկածին»): Տերյանի միայնակության-մոռացության պատկերը իրենից ներկայացնում է «փոխանդարձումների հարուստ համակարգ» և ինչ-որ իմաստով «կրկնում է գիտակցության պատմությունը» (Պ. Պալիսկի):

Ստեղծված մի առիթով առտահայտել է այն միտքը, թե արվեստը անկում է ապրել այն պատճառով, որ չի ունեցել լայն համաշխարհային կոնցեպցիա: Արվեստը կարող է անկում ապրել նաև այն դեպքում, եթե նրա մեջ չի արտահայտված աշխարհի ազգային պատկերը և ժողովրդի ազգային ինքնությունը (դրանց բաց կամ փակ ընթերցումներով): Տերյանի պոեզիան արտահայտում է այդ երկու աշխարհները: Եվ հենց այդ պատճառով էլ միայնակության-մոռացության պատկերի հետևում նկարագրվում է ժամանակի պատկերը և հենց ինքը՝ բանաստեղծի կերպարը. այս պատկեր-կերպարի մեջ դասականորեն զուգորդվում են եզակին, առանձնահատուկը և համընդհանուրը: Եվ հենց այդ երկու միասնությունը Տերյանի պոեզիայում արտահայտում է աշխարհի ազգային պատկերի ֆենոմենը: Միայնակության-մոռացության անձնական-ազգային պատկերի մեջ տանջվում-տառապում է, քաշվում է իր մեջ և ինքը իրենից ելք է փնտրում աշխարհի ազգային պատկերը, որովհետև այդ մենակության-մոռացության պատկերը ծնված է ժողովրդի ազգային ճակատագրով, որը արարում է նրա մենտալիտետը և ի սկզբանե ու հավիտենապես պատված է շարիքի և բունության ամենազորությամբ:

Եթե հիշենք Հյուգոյի խոսքերը այն մասին, որ Դանտեն ստեղծել է դժոխքը պոեզիայի օգնությամբ, իսկ ինքը փորձել է ստեղծել այն իրականության օգնությամբ, ապա, հավանաբար, կարելի կլինի ասել, որ Տերյանը իր մենակության-մոռացության պատկերում վառ լուսավորեց աշխարհի ազգային պատկերը և՛ պոեզիայի, և՛ իրականության օգնությամբ (այդ պոեզիան բանաստեղծորեն հազվադեպ է, և նույնպես ստեղծված և հրաշք է, իսկ այդ իրականությունը բնութագրվում է այն բանով, որ ինքը՝ ժամանակը, ողբերգություն է):

Տերյանի մենակության-մոռացության պատկերը, լինելով ամբողջական, ամբողջականորեն ուղղված է դեպի աշխարհի ամբողջականությունը, այդ պատկերի տիպաբանությունը (անտիկ դրամա, Հոմերոս, Շեքսպիր, Տոլստոյ, Լերմոնտով, Ռիլկե, լատինաամերիկյան վեպ), համաշխարհային գրականության անընդհատությունը և, վերջապես, առհասարակ մենակության-մոռացության առեղծվածը և ֆենոմենը (միշտ միայնակ մարդու իրավիճակը և միշտ միայնակ աշխարհի իրավիճակը): Եվ թվում է, որ տերյանական միայնակության-մոռացության պատկերը ապրում է ոչ միայն բանաստեղծի աշխարհագրորդության մեջ և պոեզիայում, այլ նաև ամենուրեք՝ աշխարհում: Այդ պատկերը անհուսալիորեն լուսապայծառ է և անհուսալի լուսապայծառությամբ պատում է աշխարհը ու ողբում է այդ աշխարհը:

Տերյանական պոեզիայի ամբողջականության մեջ կիզակենտվում ու ողբերգականորեն խաշավորվում են անձնական, ազգային և համամարդկային իմաստները, և այդ իմաստների հանդիպման մեջ ապրում է այդ պոեզիան:

Սարտրը պնդում էր, որ Ֆլոբերը գրել է միայն ինքն իր մասին: Եթե Ֆլոբերը կարող էր ասել, թե տիկին Բովարին հենց ինքն է, ապա Տերյանը կարող էր ասել. «Իմ միայնակությունը-մոռացությունը հենց ես եմ, իմ երկիրն է, իմ ազգն է, իմ ժողովուրդն է»: Եվ հենց այդ իմաստների իմաստը և Տերյանի պոեզիայի անկրկնելիությունը և եզակիությունը փրկում են այդ պոեզիան և՛ հին դեկադենտների «նյութի նզովքից», և՛ նոր դեկադենտների «ձևի նզովքից»: Տերյանի պոեզիան ոչնչացնում է այդ երկու իրար ոչնչացնող նզովքների էությունը, քանի որ այդ պոեզիայում ողբերգականորեն համընկնում են անձնականը իր համահուզականության մեջ և ազգայինը իր համաողբերգականության մեջ:

Ներկա հոգվածում վերլուծման նպատակով անխուսափելիորեն մասնատված է Տերյանի միայնակության-մոռացության պատկերի ամբողջականությունը, քանի որ մինչև շմասնատվի այդ պատկերը, նրա դիտարկումը իբրև մի անտրոհելի ամբողջականություն՝ չի պարզի նրա էությունը, ինչպես նաև այդ էությունը չի պարզվում, եթե նորից չվերամիացնես և չվերածնես ամբողջականության մեջ գործող այդ մասնատված մասերը: Մանավանդ որ նույն ժամանակներում, ավելի շուտ և ավելի ուշ, այդ և ուրիշ պատմական, ազգային, փիլիսոփայական, բարոյական և գեղագիտական տարածություններում այդ պատկերը տանջալիորեն ապրել է ամենաստակալի և աներևակայելի «արկածներ» և կերպարանափոխություններ, ասենք, Սարտրի գիտակցության մեռելալին անսասանության լաբիրինթոսներում կամ Յասպերսի էկզիստենցիոնալ պալծառացման հանդեսի թագավորությունում, կամ համաշխարհային դեկադանսի սարսափելի հավերժական նախահավերժականության մեջ, կամ Մարկեսի վերացական-համընդհանուր և միևնույն ժամանակ հրեշալին ու բլեական «հարյուր տարվա մենություն» մեջ (ի դեպ, բացարձակապես ազգային այս միայնակությունը, նույնիսկ ստեղծելով աշխարհի ազգային պատկերի երանգները, այնուամենայնիվ, չի արտահայտել ազգի ճակատագիրը և մենտալիտետը և չի նկարագրել մի իրավիճակ, երբ ինքը՝ ժամանակը, դառնում է ողբերգություն):

Տերյանական միայնակության-մոռացության ազգայնորեն բացարձակ պատկերը չի կրկնում, օրինակ, լեռմոնտովյան մենավոր առագաստը, մենավոր սոճին, մենավոր բանտարկյալին, մենավոր, մոռացված ամբոխին, մենավոր հին ժալը, կաղնու մենավոր տերևը, միայնակ Դեմոնը, միայնակ Պեշոպին, որի ողբերգությունը մենակությունն էր, միայնակ Լեռմոնտովին, որը կարծես թե սպանված էր բարեկամների դավադրության հետևանքով: Այդ ողբերգականորեն կայուն-անկայուն պատկերների մեջ, որոնք «անտանելիորեն» ոռոսական են, այնուամենայնիվ, չկա ոռոսական ազգային ինքնության արտահայտություն և չկա երկրի, ազգի, ժողովրդի ճակատագիրը (չնայած որ Տերյանի «Երկիր Նաիրի» շարքի բնաբանը վերցված է Լեռմոնտովից):

Զեխովյան պերսոնաժների միայնակությունը-մոռացությունը ողբերգական է տիեզերականորեն և ազգայնորեն, և այդ ողբերգականությունը միացնում է «խսկության մոգական ուժը և շեխովյան պիեսների աբսուրդը», նշանակությունների միստիկ խաղը և մարդու վեճը իրականության, մահի և շղոյության հետ: Եվ սակայն այս ամենը մի կողմ է թողնում երկիրը, ազգը, ժողովուրդը: Տերյանական մենակության-մոռացության պատկերի պանխորնիայում և ախորնիայում ապրում է բանաստեղծի ժամանակը և ազգի ժամանակը՝ «ապրելու ժամանակը և մեռնելու ժամանակը»: Տերյանի պոեզիայում ազգային ժամանակը ողբերգականորեն «ստուգվում է» մարդկության ժամանակով:

Տերյանի պոեզիայի տեքստում, «ոչ-տեքստում» և «ուրիշ-տեքստում» ապրում է հայ մարդը, որը աշխարհում իրեն հայ է զգում: Եվ դա հայ մարդու պատմական ճակատագիրն է, և այդ ճակատագիրը անկրկնելի է և անվերար-

տաղրելի: Այսպիսին է հայ ժողովրդի պատմությունը, նրա պատմության փիլիսոփայությունը, մենտալիտետը և ազդային ինքնությունը:

Այսպես ուրեմն, Տերյանի «Մենշաղի անուրջներ» և «Երկիր Նաիրի» բանաստեղծական շարքերում «թագավորում է» միայնակության-մոռացության պատկերը (իր գեղարվեստափմաստային և պոետիկական նշանակությամբ)՝ այդ պատկերի բառ-բանալիներում, բանաստեղծական տրամադրության մեջ, այդ պոեզիայի գեղարվեստական աշխարհում, բանաստեղծության ամբողջականության մեջ, որը ուղղված է դեպի աշխարհի ամբողջականությունը, աշխարհի ազգային պատկերը և ազգային ինքնությունը: Եվ այնուամենայնիվ պետք է սսել, որ կա մի կարևորադույն հանգամանք, որը մյուս բոլոր «բաղադրիչներ» հետ միասին խաղում է գերագույն դեր այդ պատկերի և այդ պոեզիայում արտահայտված աշխարհի ազգային պատկերի մեջ:

Տերյանի պոեզիայում միշտ կա շերեացող մի պահ, որը թաքցնում է իր մեջ անցումը անձնական-բանաստեղծական աշխարհից դեպի ազգային աշխարհ: Տերյանի պոեզիայի աշխարհի ազգային պատկերը ասյրում է հենց այդ անցման պահի մեջ: Այդ պահը գեղարվեստականորեն ղոյատևում է նույնիսկ այն դեպքերում, երբ չկա միայնակության-մոռացության տեսանկյան պատկերը, երբ չկան բանալի-բառեր և նույնիսկ ընդհանրապես բառեր մենակության կամ մոռացության մասին:

Ես վերադառնում եմ երկու, արդեն հիշատակված բանաստեղծություններին այդ անցման պահը զգայականորեն և տրամաբանորեն ընկալելու համար («Քեզ կրմնա միշտ օտար...» և «Այնպես անխինդ են և նրման լացին...»):

Առաջին բանաստեղծության մեջ կա այսպիսի մի տող. «Քեզ կրմնա միշտ օտար Նաիրական իմ հոգին...»: Բացարձակապես պարզ է, որ այս տողը հենց վերահիշյալ անցման պահն է, որի մասին խոսք եղավ և որի մեջ խոսք է գնում բանաստեղծի անձնական և ազգային զրամայի մասին: Դա այն աստիճան ակներև է, որ նույնիսկ հնարավոր չէ ապացուցել կամ փաստարկել այն, անկախ այն բանից, թե ում են հասցեագրված այդ խոսքերը (ի դեպ, այդ տեքստի սկզբնական տարբերակում այն ուներ այսպիսի տեսք. «Ձեզ կրմնա միշտ օտար Նաիրական մե՛ր հոգին...»): Հետևաբար, դարձնելով խոսքը ավելի անձնական և մտերմիկ, բանաստեղծը բառերին հաղորդել է ավելի ընդհանուր, խոր և ողբերգական իմաստ, և սրել է «անցման պահի» պահը: Համանման երեվոյթ է «Այնպես անխինդ են և նրման լացին...» բանաստեղծությունը, որտեղ կան հետևյալ (ի դեպ կրկնվող) տողերը. «Մեզ չի հասկանա օտարերկրացին, Մեզ չի հասկանա սառն օտարուհին...»: Այստեղ նույնպես ապրում և տառապում է նույն անցման պահը, որի մեջ չկան ո՛չ միայնակության-մոռացության պատկերի հիշատակումը կամ նույնիսկ նրա «նիշը», ո՛չ էլ այդ պատկերին «պատկանող» բանալի-բառերը: Եվ, այնուամենայնիվ, պատկերը իր մեջ պարունակում է անձնական և տիեզերական, ազգային և տիեզերական իմաստ և իմաստների հանդիպում: Եվ այստեղ տեղի է ունենում ևս մի «անցում»՝ բանաստեղծի աշխարհագրոգությունը անցնում է ազգային ինքնության ոլորտները: Եվ հենց դա է, որ բնութագրում է բանաստեղծության ոչ թե արտաքին տեքստային, այլ գեղարվեստական իմաստը, որն իր հերթին պայմանավորում է գրական երկի գեղարվեստական աշխարհը:

Տերյանի պոեզիայում և նրա միայնակության-մոռացության պատկերում քանդվում է «էթիկական ինդիվիդուալիզմը» և հանդես է կատարում «հոգևոր արիստոկրատիզմը», որը ծնել է Տերյանի «Հոգևոր Հայաստանի» վեհ գաղափարը: «Հոգևոր Հայաստանի» գաղափարը ապրում է մեր ազգի ազգային պատմության բոլոր կործանարար և կորստաբեր կեղծմաններում ու իրադարձություններում, ամեն անգամ հաղորդելով այդ պատմությանը ինչ-որ հավերժական նախահավերժություն: Տերյանական միայնակության-մոռացության պատկերը կրում է իր վրա մի տեսակ ֆենոմենոլոգիական խաչ, որի շորս ծայրերը շրջված են դեպի ազգային պատմությունն ու ճակատագիրը, աշխարհի ազգային պատկերը, ազգային մենտալիտետը և ազգային ինքնությունը:

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЦЕЛОСТНОСТЬ ПОЭТИЧЕСКИХ ЦИКЛОВ
В ТЕРЬЯНА «СТРАНА НАИРИ» И «ГРЕЗЫ СУМЕРЕК»

Академик НАН РА АРАМ ГРИГОРЯН

Резюме

Художественная целостность поэтических циклов Терьяна «Грезы сумерек» и «Страна Наири» творится единым, сквозным образом одиночества-забвения, даже когда этот образ, казалось бы, внутренне разрушен или сдвинут в сторону тайников подсознания. Он порою как бы не совпадает с самим собой, и тогда жизнь этого образа протекает именно в точке его несовпадения с самим собой. Этот образ глубоко метафоричен, и вместе с тем он осуществляется как жизнь и гайт в себе личную и национальную трагедию—на рубеже веков для армян трагедией становилось само время. В целостности поэтического текста Терьяна и в образе одиночества-забвения его поэзии преодолевался модный тогда этический индивидуализм и рождался аристократизм духа, явившийся предтечей терьяновской идеи «Духовной Армении», которая сообщала всей армянской истории и культуре какую-то извечную неповторимость. Терьяновский образ одиночества-забвения несет на себе некий феноменологический и личностный крест, четыре конца которого обращены к национальной истории и национальной судьбе Армении, к национальному менталитету народа и к его национальной самознанию.